

Vplivi hladnovojne propagande na sodobne interpretacije študentskih gibanj leta 1968¹

Andraž Jež

V prispevku bom obravnaval dve temi na dveh ravneh. Na prvi ravni se bom ukvarjal s politično levico leta 1968. Na drugi, pomembnejši (meta)ravni pa se bom posvečal sliki leta 1968, kakršna se pojavlja v interpretaciji sodobne mainstreamovske humanistike in družboslovja. Temi sta, kakor bom skozi primere poskušal ilustrirati, precej povezani.

Zlasti se bom posvetil močnemu metodološkemu trendu sodobnih raziskav, ki se sam pojmuje kot »ne-« ali »nadideološki«, »nevtralen« in »apolitičen«. Do neke mere je omenjeni trend prisoten v večini akademskih raziskav, v sklopu raziskav 20. stoletja pa prevladuje zlasti v mainstreamovskih študijah iz Srednje Evrope in ZDA zadnjih desetletij. Zaradi navidezne objektivnosti njegovih izsledkov bom trend imenoval za »neopozitivističen«. Čeravno je trend pridobil novo, postmodernistično *formo* (ta se artikulira skozi govorjenje o »identitetah«, »pluralizmu«, »multidisciplinarnosti« ipd.), je ohranil temeljno *vsebinsko* klasičnega pozitivističnega pristopa. Gre za deskriptivno metodo, navidezno neobčutljivo za sočasne politične polemike. Vsakršen pozitivizem pretendira za

¹ Poglavje zbornika je dopolnjena in posodobljena verzija prispevka, ki ga je Andraž Jež z Inštituta za slovensko literaturo in literarne vede pri ZRC SAZU predstavil na mednarodni konferenci »50 let maja '68, 75 let Jugoslavije« 11. oktobra 2018 kot delu raziskovalnega projekta »Maj '68 v literaturi in teoriji: zadnja sezona modernizma v Franciji, Sloveniji in svetu« (J6-9384), ki ga financira ARRS.

mesto najobjektivnejše ali celo politično nepristranske pozicije, a je pogosto le nekritična projekcija sočasno vladajoče ideologije. Neopozitivizem torej kljub videzu neudeležnosti pomaga pri domestikaciji ekscesov neoliberalizma in tako nehote služi njegovi nadvladi.²

Namen prispevka je pokazati, da neopozitivistične študije niso zmožne zaobjeti teoretsko produktivnih opozicij, ki so značilno delile levico leta 1968. Pri tem jih ovira zanašanje na premise o neogibnosti kapitalizma in nujnosti propada vseh univerzalističnih socialnih gibanj. Takšne premise, ki jih neopozitivizem obravnava skoraj kot naravna dejstva, so daleč od »ne-« oziroma »nadideoloških« in »nepolitičnih«. Stežka bi bile neideološke, saj tvorijo hrbenico trenutne neoliberalne *ideologije*. Torej tudi ne morejo biti zares nepolitične, saj odločilno sooblikujejo in siromašijo trenutno *politično* sfero. Predno jih je prevlada neoliberalizma naredila za splošno sprejete, pa so bile te premise tudi daleč od »nevtralnih«; prav nasprotno, bile so močno *pristransko* orožje v rokah zahodnih kapitalističnih elit proti polovici sveta, ki je omenjene premise zavračala (skupaj z uničujočo dediščino kapitalističnega kolonializma): proti režimom »realno obstoječega socializma« oziroma komunističnim režimom.

Nezadostno razumevanje dilem leta 1968, ki izhaja iz tega konservativnega miselnega okvira, najjasneje izkazujejo interpretacije kompleksnih odnosov med posameznimi politikami oziroma političnimi procesi: kako izrekati hvalo levim študentskim gibanjem v češkoslovaški prestolnici in obenem brez dodatnih

2 Primer tovrstnega skrivanja za nevtralnostjo je zbornik *Democracy and Political Culture in Eastern Europe* (Routledge, 2006), ki so ga uredili nemška politologa Hans-Dieter Klingemann in Dieter Fuchs ter politolog z oxfordske univerze Jan Zielonka. Nadvse ambiciozni zbornik naj bi prek »edinstvene množice podatkov, ki so jih zbrali in obdelali pisci«, ugotavljal »podobnosti in razlike v podpori demokraciji med številnimi državami z različnimi kulturnimi in strukturnimi pogoji kot tudi zgodovinskimi zapuščinami«. Za pretencioznim govorjenjem o »objektivnih podatkih«, »kognitivnih zemljevidih« in »analizi multiple regresije« pa se pojavljajo pavšalne ugotovitve, kot je ta, da odpor do kolektivismu »razločuje demokrate od nedemokrate«, ali naslednja: »Zdi se, da [romunska] postsocialistična socializacija deluje. Mladi in tisti, ki so izpostavljeni informacijam o politiki, so bolj demokratični. Nasploh politično tranzicijo bremeni dediščina komunizma, ne pa drugi kulturni faktorji, kot je religija.« Naphanost s psevdoznanstvenimi, psevdoobjektivnimi podatki je le en način, s katerim antikomunistični avtorji izkazujejo domnevno nevtralnost. Drug način je uravnoteževanje različnih izključujočih se stališč; zanimiv primer je »uravnoteženo« poročanje georgijskega zgodovinarja Patricka G. Zanderja, ki je med drugim napisal knjigo *The Rise of Fascism* – pa tudi knjigo *The Rise of Communism* (ABC-CLIO, 2018). V slednji, ki jo sicer nedvoumno okvirja dogma, da je bil komunizem zgrešen in zločinski, uravnoteženje nastopa med znanstvenikom, ki utemeljuje, da je komunizem že kot ideja obsojen na propad, in drugim, ki utemeljuje, da je ideja komunizma dobra, a v praksi zlorabljena. Zgodovinarjevo »nevtralno« vprašanje se glasi: »Je bil komunizem inherentno na propad obsojena teoretska koncepcija, ki bi neogibno vodila k represivnim, totalitarnim državam, ali je bil obetavna teorija, izrabljena od specifičnih posameznikov in institucij, ki so komunistične režime naredili posebno represivne in nasilne?« (2018: 171).

pojasnil ostro obsojati njihova prepričana podpornika Josipa Broza Tita in Nicolaeja Ceausescuja, ki so ju tudi praški protestniki prepoznali kot svoja pogumna zaveznika? Kako zagovarjati študentske protestnike v zahodnih kapitalističnih centrih in obenem z levo roko zavrniti antiimperialistično politiko Mao Cetunga, ki je precej prispevala k radikalizaciji študentske mladine in predstavljala sidrišče njenih upov? Ali pa, če naj pogledamo povsem nasproten primer: kako Aleksandra Solženicina predstavljati kot neustrašnega borca za demokracijo ali svobodo ter obenem zavračati Francisca Franca in ostale filofašistične diktatorje, ki jih je isti Solženicin vseskozi občudoval?

Kakorkoli že, izziv sodobnim mainstreamovskim študijam je vendarle mnogo manjši, kot se zdi, saj so vse omenjene dileme namesto njih s spinom in propagando razrešili že hladnovojni aparati zahodnih velesil, zlasti ZDA. Njihovi ne vselej prepričljivi odgovori na omenjene dileme pa predstavljajo izhodišče in ogrožje sodobnih neopozitivističnih »raziskav«. Premise, na katerih so utemeljene sodobne neopozitivistične mainstreamovske študije iz ZDA in Srednje Evrope, so skratka povsem prekrivne s temeljnimi premisami hladnovojne propagande med porazom fašizma in kolosalno zmago neoliberalizma. Hladnovojna propaganda seveda ni bila niti neideološka niti apolitična ali nevtralna; je pa dobro vedela, kako omenjene têrmine učinkovito uporabiti kot zainteresirani igralec političnih in ideoloških bojev svojega časa.

To se po pričakovanjih najjasneje pozna v neopozitivistični obravnavi komunističnih režimov. Ti niso praktično nikoli analizirani uravnoteženo in nepristransko. Prav nasprotno, vsako dejanje kateregakoli od vodstev teh režimov je – v povsem hladnovojni maniri – podvrženo efektivnemu spinu, da bi se zdelo manj demokratično kot sočasna dejanja vodstev zahodnih imperialističnih režimov. Čeprav so zahodne režime vodile militantne tehnokratske elite z neokolonialnimi vzgibi, jih je ista hladnovojna propaganda naslikala kot »demokratične« in »svobodne« – tako pa jih imenuje in razume tudi neopozitivizem.

Primerov tovrstnih samoumevnosti je v delih sodobnih akademikov (ne zgolj desničarskih) nepregledno število. Simptomatično se v študijah dve konceptiji demokracije – kapitalistična in komunistična – skupaj z dvema sferama vplivanja radi prevedeta v »demokratični Zahod« in »komunistični Vzhod« ali katero drugo izpeljavo te delitve – pa najsi je govor o 30. letih, ko so »zahodni demokrati« s kolonialno represijo, primerljivo fašistični, obvladovali glavnino

sveta (na jugu ZDA pa izvajali linče), o povojnem obdobju, ko skoraj ni minilo leto brez zahodne vojaške intervencije ali vsaj vpletenosti Zahoda v tujo vojno (te so skupaj zahtevale nad 20 milijonov življenj; Hammond 2006: predlist), ali o 80. letih, ko je Zahod že doživel neoliberalni udar.³

Posebej priročna (in instrumentalizirana) ta dvojica postane v pisanju o razdeljeni Nemčiji oziroma Berlinu;⁴ z delitvijo na »komunistično Vzhodno« in »demokratsko Zahodno Nemčijo« se neopozitivizem izogne čisto empirični terminološki zagati, saj je imela komunistična Nemška demokratska republika (NDR) demokracijo tudi v svojem imenu. Medtem ko neopozitivist v slednjem takoj prepozna zavajajoče, »ideološko« pojmovanje, nima težav, ko sprejme samooznačbo Zahoda kot demokratskega – pa čeprav je v ZDA institucionalna segregacija temnopoltih za dolgo preživela drugo svetovno vojno, čeprav so vsaj nekatere zahodne države podpirale brutalne avtoritarce (npr. Augusta Pinocheta) in južnoafriški apartheid (glede slednjega prim. Vestad 2008: 178–180) – da

3 Vsaj enkrat se delitev na »demokracijo« in »komunizem« (ali katera od njenih variacij), če naj začnem s povsem arbitrarnim izborom, pojavlja v uvodniku v študijo evro-ameriških odnosov, med katere uredniki je novinar londonskega *Financial Timesa* Jonathan Carr (*Reporting U.S.–European Relations: Four Nations, Four Newspapers*, Elsevier, 2018), v knjigi o javni administraciji v državah po padcu komunizma, ki so jo uredili virginijska profesorica za javno upravo Saltanat Liebert, georgijski specialist za »človeške vire« Stephen E. Condrey in ruski politolog Dmitrij Gončarov (*Public Administration in Post-Communist Countries: Former Soviet Union, Central and Eastern Europe, and Mongolia*, CRC Press, 2013), v razpravi angleškega liberalnega filozofa Johna Graya o prihodnosti držav tedaj ravno ukinjenega Vzhodnega bloka (*Post-Liberalism: Studies in Political Thought*, Routledge, 1993), v razpravi nemškega teologa Wolfganga Huberja o skupni prihodnosti evropskih držav (»Political Culture and the Future of Europe«, Pharos, 1997), v akademski knjigi urednikov Larryja Diamonda in Marca F. Plattnerja (članov ameriškega think tanka National Endowment for Democracy) z zgovornim naslovom (*Democracy After Communism*, Johns Hopkins University, 2002), v zborniku v uredništvu ameriških politologinj Sharon Wolchik in Jane L. Curry s podobn(o zgovorn)im naslovom (*Central and East European Politics: From Communism to Democracy*, Rowman and Littlefield, 2011), v zborniku s spet ne tako drugačnim naslovom poljsko-avstralskih urednikov, od katerih je eden, Martin Krygier, član istega think tanka kot Diamond in Plattner (*Rethinking the Rule of Law After Communism*, Central European University Press, 2005), v študiji ruske percepcije Zahoda in Gorbačovovega liberalnega obrata kalifornijskega profesorja Roberta D. Englisha (*Russia and the Idea of the West: Gorbachev, Intellectuals, and the End of the Cold War*, Columbia University Press, 2000), v študiji ruske nepriljubljenosti na »demokratizacijo« (dejansko pa neokolonialno importirano ekonomsko šok terapijo) v 90. letih, ki jo je spisal severnodakotski politolog in pravnik Thomas Ambrosio (*Authoritarian Backlash: Russian Resistance to Democratization in the Former Soviet Union*, Ashgate, 2009), in nešteto drugih (tudi akademskih) knjigah.

4 Nemčija je na »komunistično« in »demokratsko« (najsi prostorsko ali časovno) razdeljena v knjigi massachusettskega akademika Ekharda Bernsteina *Culture and Customs of Germany* (Greenwood Press, 2004), monografiji angleškega zgodovinarja Geoffa Laytona *Access to History: Democracy and Dictatorship in Germany 1919–63* (Hodder Education, 2009), v knjigi norveške politologinje Elisabeth Bakke in nemškega politologa Inga Petersa *20 Years Since the Fall of the Berlin Wall: Transitions, State Break-Up and Democratic Politics in Central Europe and Germany* (Berliner Wissenschaftsverlag, 2011) itd.

o izvažanju imperialističnih vojn ter težavnem in pogosto krvavem preseganju kolonialne dediščine tu sploh ne govorim (se ju bom pa dotaknil pozneje).

Naj – če se za zdaj vrnem k nemškemu primeru – spomnim na zavidljive dosežke komunistične oblasti za vse vzhodnonemško prebivalstvo na področjih šolstva, zdravstva, zaposlovalne politike in pravic delavcev ter emancipacije po spolu. Ta je vsaj posredno povezana tudi z uradnim odnosom do spolnosti, ki je bila v Vzhodni Nemčiji obravnavana precej bolj sproščeno kot v Zahodni; ne nazadnje je NDR ravno leta 1968 homoseksualnost legalizirala leto pred ZRN,⁵ za več let pa jo je v začetku 70. prehitela tudi v legalizaciji splava (Pelz 2016: 205). Ob kolikor toliko kritičnem razmisleku distinkcija med »demokratsko Zahodno« in »komunistično Vzhodno Nemčijo« skratka ni več tako samoumevna. Težko je torej razumeti, da je v javnosti in celo akademskem pisanju tako razširjena, ni pa nepomembno, da so jo hladnovojni vojščaki uporabljali že desetletja; za primer naj navedem poročilo ameriške vlade iz leta 1953 *Newspaper Images in Communist East Germany and in Democratic West Germany: A Comparative Study of Social Images* Richarda Conrada (prim. Anon. 1953: 147). Težko je reči, ali je vpliv neposreden. A tudi pojmovanje (ne)posrednosti vpliva ni brez dvoumnosti: tako lahko zlasti od 80. let opazujemo celo vrsto hladnovojnih vojščakov, ki so pred tem služili v vladnih službah zahodnih velesil, nato pa postali nadvse vplivni v akademskem svetu; omenimo le Francisa Fukuyamo, uslužbenca State Departmenta, ki je okoli leta 1990 dokazoval »konec zgodovine«, ali Samuela Huntingtona, ki je v 90. letih zaslovel s »konceptom« spopada civilizacij. Huntingtona, ki je bil konec 60. let v Johnsonovi administraciji strokovnjak za boj z vietnamskimi gverilci (Ali 2002: 276–277), je v primeru refleksije dogme o »demokratskem Zahodu« nujno izpostaviti. S svojo določitvijo demokracije kot »politične forme zahodnih civilizacij« v znameniti knjigi *The Clash of Civilizations and the Remaking of World Order* (Simon and Schuster, 1996) je namreč hladnovojno krilatice o »demokratskem Zahodu«⁶ vzpostavil kot obče mesto družboslovno-humanističnega razpravljanja.

5 Tudi pred tem je bila do homoseksualcev precej milejša oblast komunistične NDR (ki je svoj zakonik o tem vprašanju oblikovala po weimarskem) kot kapitalistične ZRN (ki se je oprla na represivnejši nacistični zakonik). Segregacija pa se je nadaljevala tudi po združitvi Nemčij; eden najbolj znanih vzhodnonemških gejev Jürgen Lemke je tedaj izjavil, da se je v NDR počutil varneje, kot se v združenih kapitalistični Nemčiji (Pelz 2016: 205).

6 Zdaj, leta 1996, »demokratske« zahodne civilizacije kajpak ni več zoperstavil sovjetskemu komunizmu, temveč že drugim »civilizacijam«, dejansko pa še ne v celoti izborjenim sferam ekspanzionizma ZDA, mdr. islamski in kitajski.

Namesto da bi današnje študije iz ZDA in Srednje Evrope (ki rade opevajo konec domnevno »ideološkega« pečata marksizma nad akademskimi raziskavami) kritično razkrinkale tako zavajajoča poimenovanja in njihove agente, nehotе pomagajo razširjati stališča hladnovojne propagande na vsa področja javne sfere. Za ilustracijo omenjenega fenomena vzemimo sodobne mainstreamovske obravnave tako imenovane praške pomladi: ta v neopozitivistični mitologiji zastopa pozitivni negativ ultimativno negativnih komunističnih režimov.

»Praška pomlad«: spominjanje z amnezijo

Naj takoj zapišem osnovno opažanje: neopozitivizem tako imenovani praški pomladi naklanja velikansko pozornost glede na preostalo dogajanje leta 1968. Primerov disproporcionalnega pokrivanja praške pomladi je nešteto, a naj jih ilustriram skozi dve akademski knjigi o letu 1968. Leta 2011 izdana *Promises of 1968: Crisis, Illusion, and Utopia*, ki jo je uredil Vladimir Tismăneanu, izdala pa založba Central European University (CEU), se začne s poglavjem, podnaslovljenim »Trije češki stiki s svobodo«. Srbska knjiga *1968: Četrdeset godina posle*, ki jo je leta 2008 izdal inštitut za sodobno srbsko zgodovino, pa se začne z razdelkom o jugoslovanskih zunanjepolitičnih odnosih leta 1968. V tem razdelku je polovica od 14 člankov namenjena praški pomladi. Pozor: niti eden od preostalih člankov v razdelku ne obravnava gibanja neuvrščениh (!), vietnamske vojne, afroameriških gibanj za državljanske pravice, študentskih nemirov na Zahodu ali turbulentnih dogajanj na Kitajskem. Kljub tako prominentnemu mestu pa je praška pomlad obravnavana tudi v preostalih razdelkih obeh knjig. Znameniti britanski antikomunistični zgodovinar Tony Judt se leta 2010 v nekem članku o prelomnem letu retorično vpraša: »Zakaj ne bi obiskali Prage, nedvomno najvznemirljivejšega kraja v Evropi v tistem času?«⁷ (Judt 2010). Včasih so praški pomladi namenjene še bolj bombastične besede: profesor politične znanosti na Drake University v Iowi jo v knjigi, ki jo je izdal Cambridge University Press, postavlja »med najpomembnejše epizode v povojni evropski politiki« (Williams 1999).

Politična instrumentalizacija takih študij postane jasnejša, če si ogledamo širši mednarodni okvir, ki ga »neideološki« in »nepolitični« neopozitivizem praviloma zaobide. Druga stran sodobnega neopozitivističnega občudovanja

7 Ta in ostali prevodi citatov iz tujejezičnih virov so delo avtorja prispevka.

praške pomladi je amnezija, pozabljanje številnih drugih sočasnih dramatičnih dogodkov, ki nekako ne pristajajo popreproščeni neopozitivistični dogmi o »demokracičnem« Zahodu in »nedemokracičnih« komunističnih režimih, dogmi, izposojeni pri hladnovojnih vojščakah. Da bi to trditev dokazal, se lahko poslužim prav kvantitativne argumentacije, ki je tako blizu neopozitivističnim študijam. Med invazijo Varšavskega pakta na Čehoslovaško je umrlo 233 ljudi – od katerih je bilo nič manj kot 112 (ali skoraj polovica) Sovjetov in njihovih zaveznikov (prim. Nawroz in Grau 1995).⁸ Po drugi strani je bilo v letih 1965 in 1966 v masakru, ki je sledil Suhartovemu desničarskemu državnemu udaru v Indoneziji (z materialno podporo in enoglasnim odobravanjem ZDA), pobitih od pol milijona (Robertson 2018: 120–121) do tri milijone komunistov (Hasibuan 2012; Henschke 2017) in njihovih (domnevnih) simpatizerjev. Gre torej za nemara največji politični poboj v človeški zgodovini, ki pa ga pri na videz objektivnem tehtanju strahot in »strahot« 20. stoletja neopozitivistične študije le redko omenjajo.

To seveda ni vse. Skozi 60. in zgodnja 70. leta so ZDA vodile imperialistično vojno proti Vietnamu, v kateri so Američani porabili precej več bomb kot med celotno drugo svetovno vojno (Shannon 1974: 217).⁹ 16. marca 1968, torej sočasno s praško pomladjo, so Američani v masakru v My Laiju pobili med 347 (ameriška statistika) in 504 neoboroženimi civilisti (vietnamska statistika) vseh generacij (Wiener 2018; Levesque 2018) – v vseh letih neokolonialne agresije nad Indokino pa so ameriški in evropski imperialisti po glavnini izračunov pobili

8 Nawroz in Grau v uradnem glasilu ameriške vojske iz leta 1995 (na katerega se sklicuje tudi Wikipedia) navajata 96 mrtvih sovjetskih vojakov, med pripadniki ostalih držav varšavskega pakta pa je najti še 16 žrtev, ob čemer nekateri češki viri poudarjajo, da gre pri teh v največji meri (Šnidl 2010) ali v celoti (Prokop Tomek in Ivo Pejčoch v Fraňková 2017) za žrtve tehnične narave (prometne nesreče itd.) in ne čehoslovaškega oboroženega odpora.

9 Poskusimo biti še natančnejši: Paul Feeny in Jim Allaway (1995: 462) v zborniku *Vietnam and America: A Documented History* poročata, da so ZDA na Južni Vietnam več bomb kot na Nemčijo v vsej drugi svetovni vojni zmetale zgolj v letih 1968–1969. Nekdanji uslužbenec ameriške nafte multinacionalke Robert Thomas Collins v svoji kroniki njenega ekspanzionizma v 80. letih *Blue Dragon: Reckoning in the South China Sea* (2002: 36) navaja, da so ZDA do leta 1972 za uničenje Vietnama porabile že štirikrat več bomb kot med drugo svetovno vojno. Pa Vietnam tu sploh ni bil kakšna izjema: na Kambodžo so ZDA med letoma 1969 in 1973 po podatkih Routledgeeve *Encyclopedia of Conflicts Since World War II* (Ciment 2015: 530) odvrgle čez trikrat toliko eksploziva kot med drugo svetovno vojno na Japonsko, in sicer okrog pol milijona tone. To je še vedno manj od dobrih dveh milijonov ton razstreliva, kolikor so jih med letoma 1964 in 1973 zmetale na Laos. Tudi v tej danes skoraj povsem prezrti imperialistični agresiji, v kateri se je zvrstilo kar 580.000 ameriških bombnih misij (v devetih letih torej statistično ena na osem minut brez prestanka), je količina razstreliva presegla tisto, ki so jo ZDA porabile v drugi svetovni vojni (Russell 2013: 101).

čez milijon Vietnamcev. (Po mnenju domnevnega demokrata Solženicina, ki je ostro očital ZDA, da so se leta 1975 poražene umaknile iz Vietnam [Solženicyn 2006: 571], očitno še premalo.) Če sploh ne omenjamo mnogih drugih imperialističnih prelivanj krvi, od belgijsko-ameriško podprtega uboja Patricea Émeryja Lumumbe v Kongu leta 1961 (Nzongola-Ntalaja 2011; Vestad 2008: 184–189) do uboja Ernesta Cheja Guevare leta 1967, ki ga je v organizaciji Cie, kakor namigujejo pred desetletjem odkrite informacije (Smith 2007), najverjetneje orkestriral nacistični vojni zločinec Klaus Barbie, znan kot »lyonski klavec«. Ti in mnogi drugi krvavi zgodovinski dogodki kažejo, da so sile antikomunističnega militarizma tudi po propadu evropskega nacifašizma ostale močne in povezane. To ne postavlja pod vprašaj le nenehnega poudarjanja pomena praške pomladi, temveč tudi poudarjanje domnevno pretirane paranoje Sovjetske zveze, ki se je bala razraščanja vpliva veliko močnejšega in agresivnejšega nasprotnika.

Čudi tudi način obravnave praške pomladi, ki je bila v izhodišču vendarle socialistično gibanje; z načelno, že kar svojeglavo zaletavostjo proti nenaklonjenim razmeram pravzaprav predstavlja paradigmatično levo gibanje, kakršna apologeti kapitalizma običajno cinično napadajo kot lunatična in sfantazirana; zanimivo, ti isti režimski apologeti se praški pomladi ne morejo nadiviti, njeno zatrtje pa sprejemajo s tarnanjem površinskega moralista. To je seveda sistemski hladnovojni impulz: večji nasprotnik, ki se mu je v nenaklonjenih razmerah zoperstavil praški socialistični poskus, tokrat pač ni bila kapitalistična država (v prid katerih cinični apologeti vselej najdejo priročne izgovore), temveč – Sovjetska zveza. In ker so bila proti slednji dovoljena, če ne kar zaželeni vsa orožja, so hladnovojni vojščaki v praški pomladi prepoznali izvirno liberalno gibanje, s čimer so precej popačili dejansko, liberalizirano socialistično jedro gibanja, ki ga (prav nič nevtralnno) častijo.

Poglejmo si občasne insinacije v zvezi z reformnim programom komunista in enega glavnih protagonistov praške pomladi Zdeněka Mlynára. Ta si je leta 1968 prizadeval za več pluralizma znotraj komunizma, obenem pa zavračal kapitalistično večstrankarstvo (Skilling 2015: 360; Bracke 2013: 96). Kapitalistični večstrankarski sistem so nedemokratičnosti obtoževali tudi nekateri drugi praški reformisti, mdr. Vladimír Klokočka – ta je zavračal »antagonistično koncipirano pluralnost strank, ki se bojujejo za oblast« (Skilling 2015: 361) – in Věněk Šilhán, ki je opozarjal, da »rotiranje moči med različnimi strankami nikakor ne zagotavlja zastopanosti različnih interesov«, menil pa je tudi, da je večstrankarstvo v

zatonu celo v kapitalističnih državah (Bracke 2013: 96). Čeprav je bil Mlynář do prenagele vpeljave večstrankarstva skeptičen celo konec 80. let, ko je svetoval zadnjemu sovjetskemu predsedniku Gorbačovu (Mlynář and Gorbachev 2012: 114–115), njegov program iz leta 1968 včasih postavljajo v neposredno bližino kapitalističnih političnih procesov; britanski raziskovalec Srednje in Vzhodne Evrope Robin Okey (2003: 229) ga mimogrede označi za »liberalnega aparatčika med praško pomladjo«, medtem ko se geslo o Mlynáru na angleški Wikipediji po daljšem citatu iz njegovega programa nadaljuje takole: »[V času praške pomladi] se Mlynář ni imel za nič drugega kot za reformnega komunista. Kakorkoli že, zgornji odlomek kaže, da njegov koncept socializma močno spominja na demokratični [beri: liberalnokapitalistični] pluralizem« (Wikipedia: Zdeněk Mlynář), ta ugotovitev pa je podkrepljena s pojasnilom, da bi bila to »zelo nevarna trditev, celo v času reforme«. To je seveda vzvratno mitologiziranje, pa ne le glede Mlynára, temveč tudi glede domnevne nevarnosti – »v času reforme«, spomladi 1968, se je o pluralizmu in nadaljnji poti češkoslovaške politike več mesecev javno razpravljalo v medijsko odmevni polemiki. V njej so večstrankarstvo zagovarjali nekateri Mlynářevi vidnejši politični sopotniki, npr. Petr Pithart in Ivan Bystrina (Skilling 2015: 359–360, 362). Še več: omenjeni Šilhán »v času reforme« ni bil le (javno) nenaklonjen delavskim svetom ter delavskemu lastništvu in samoupravljanju (Skilling 2015: 439), temveč tudi pristaš tržne deregulacije; marca 1968 je v diskusiji na to temo – povsem na liniji zahodnih tehnokratskih elit – izjavil: »Trg je osnova za delovanje demokracije« (423).

Ameriške in srednjeevropske študije prav tako rade pozabljajo na še en numerični podatek, ki bi jim pri neopozitivistični analizi lahko prišel prav: med 30. junijem in 10. julijem 1968, torej v času popolne odprave cenzure, so na Češkoslovaškem potekale ankete, ali si ljudje želijo še naprej živeti v komunizmu ali bi raje prestopili v kapitalizem. Kar 89 odstotkov sodelujočih Čehoslovakov (ki jih današnje nepolitične študije rade predstavljajo kot nezadovoljne ujetnike komunističnega režima) je izglasovalo komunizem, za kapitalizem pa se je odločilo le pet (5) odstotkov vprašanih (Kurlansky 2005: 247). (Konec koncev – če bi bili Čehoslovaki res tako ogorčeni nad komunizmom, si novembra 1989 ne bi bilo treba *izmisliti* smrti neobstoječega študenta Martina Šmída, da bi na ulice prišle razjarjene množice in komunistično vodstvo države »demokratično« prisilile k odstopu [Rév 2005: 309–310].)

Ker dejstva torej ne govorijo čisto v prid hladnovojnemu neopozitivizmu, se jih pri spominjanju praške pomladi navaja redkeje kot (luknjičava in ne brezinteresna) spominjanja njenih akterjev. V poštev pridejo zlasti tisti, ki so pozneje z žametno (kontra)revolucijo dejansko postali del liberalnega in/ali desničarskega češkega establišmenta. Njihovi »spomini« pogosto zadobijo esejistično, če ne čisto literarizirano formo. Vendarle bi bilo kljub obilici metafor, ki naj nadomeščajo analizo, celo iz teh pričevanj mogoče sestaviti popolnoma drugačno sliko dogodkov. Tudi literarizirana pričevanja, če so le poštena, namreč težko skrijejo, da je šel češkoslovaški sistem že vsaj od zgodnjih 60. let v smeri vse večje demokratičnosti in individualnih svoboščin. To izkazuje tudi prispevek diplomata Martina Palouša v zgoraj omenjenem zborniku *Promises of 1968: Crisis, Illusion, and Utopia* – če ga seveda zmoremo brati onkraj antikomunističnega spina. Čeprav Palouš omenja prebujanje češkoslovaške družbe iz »stalinistične nočne more«, čeprav je »temu trendu« menda sledil »po svoje, z odkrivanjem sveta tam zunaj« in sklicevanjem na »javne intelektualce, tako marksistične kot nemarksistične«, malo zatem sistemu, ki mu je vse to omogočil že v začetku desetletja, torej leta pred praško pomladjo, pripiše »obrabljeno in podebiljajočo ideologijo«, njegove ekonomske reforme pa odpiše kot neracionalne (2011: 23). Palouševa literarizirana pripoved se tako zmagovito sklene šele z žametno restavracijo kapitalizma kot zadnjo stopnico domnevne češke »svobode«. Ob tem bi bilo zanimivo preveriti, koliko Pražanov ima danes (po domnevni zmagi »svobode« nad »podebiljajočo ideologijo«) čas in zadostno izobrazbo, da se inspirira pri »tako nemarksističnih kot marksističnih« javnih intelektualcih, in kdo bi ti intelektualci sploh bili.

Ne nazadnje: pozornost, naklonjena praški pomladi, je nesorazmerna že nasproti njenemu vzoru: študentskim gibanjem in porajajoči se novi levi v zahodnih kapitalističnih centrih. Kvantitativno nesorazmerje pa, kot bom pokazal, ni edina razlika med neopozitivistično obravnavo komunističnih režimov in obravnavo nove levice konec 60. let.

Protest v zahodnih kapitalističnih centrih: zgolj navidezna poljubnost spominjanja

Takoj je treba ugotoviti naslednje: neopozitivistični avtorji iz ZDA in Srednje Evrope študentsko novo levico zahodnih kapitalističnih centrov obravnavajo

precej bolj raznoliko od komunističnih režimov (ki jih neopozitivizem uniformirano, instrumentalno, enoumno zavrača). Na prvi pogled tu mainstreamovske študije niso podvržene tako dogmatični, rigorozni liniji kot pri obravnavi komunističnih režimov. Interpretacije nove levice so med seboj namreč pogosto celo protislovne: za nekatere avtorje so bili študentski nemiri kritičen antiavtoritarni izbruh teženj po individualnih političnih svoboščinah; za druge so predstavljali antiindividualistično stemnitev, ki jo je povzročila nahujskana nekritična drhal. Za nekatere je bila nova levica ultimativno modernistično gibanje, ki so ga okvirjale »politične« in »ideološke« implikacije v najčistejši obliki; za druge pa je ravno nova levica zaustavila »politično« in »ideološko« zapuščino 20. stoletja v korist »nepolitičnega« in »neideološkega« postmodernizma. Konec koncev: za nekatere neopozitiviste so bila novolevičarska študentska gibanja leta 1968 izpolnitev levega univerzalizma, ki je od razsvetljenstva pozival na skupni boj za emancipacijo; za druge so pomenila usodni preobrat, ki je nekdanj univerzalistično levice razbil na nepovezane skupinice, katerih partikularne zahteve se odtlej niso nikoli več poenotile.

Omenjena razhajanja glede nove levice med posameznimi neopozitivističnimi študijami navidezno pritrjujejo sodbi, ki jo imajo neopozitivistični mainstreamovski raziskovalci o sebi, torej njihovi »neideološkosti«, »nepolitičnosti« in celo »neutrlnosti«. A gre le za videz, za ideološki učinek: ti nasprotujoči si pogledi niso dokaz za širokogrudnost sodobnih mainstreamovskih študij pri nekaterih področjih (npr. nova levica 1968) v primerjavi z drugimi področji (npr. komunistični režimi). Prej nasprotno: v večini neopozitivističnih študij je mogoče (tako na ravni vsebine kot retorike) prepoznati rigorozno konservativno jedro. Še tako raznolike interpretacije nove levice leta 1968 izkazujejo zgolj tip, obliko, *modus* antikomunistične dogme, s katero te študije presoajo celotno 20. stoletje.

Nasprotujoči si pogledi posredno izhajajo iz političnih trenj znotraj samih novolevičarskih gibanj leta 1968. Razvoj teh gibanj je bil vse prehitel in preveč raznolik, da bi mu novolevičarsko teoretično rezoniranje lahko konsistentno sledilo. V novolevičarskih gibanjih so se elementi socialistične levice prosto povezovali z elementi anarhizma in liberalizma, mestoma pa so se nekateri akterji približali tudi konservativnejšim političnim nazorom. Teoretska utemeljitev teh gibanj je bila tako prepuščena intelektualcem poznejših generacij – in kajpak sočasnemu hladnovojnemu spinu.

Kompleksnost lahko ilustriram z odgovorom različnih »nesovjetskih« levih politik leta 1968 na češkoslovaške dogodke. Odzivi nanje so bili veliko bolj raznoliki in manj dogmatični od enournih interpretacij praške pomladi pri sodobnih neopozitivistih. To ni zanemarljivo, saj se slednji z domnevno nepolitičnostjo bahajo izključno, ko se primerjajo z menda preveč »dogmatičnimi« in »enournimi«, torej preveč političnimi levimi perspektivami. Za nekatere levičarje in leva gibanja je bila praška pomlad skupaj s svojim klavnim koncem priložnost, ob kateri so nepovratno zavrnilo komunistične režime nasploh; za druge je bila naiven in idealističen poskus liberalizacije, ki je začasno – hote ali ne – okreplil tudi lokalne reakcionarne sile. Za Sartra, ki je v tistem času zagovarjal radikalno leve perspektive, je bilo zatrtje praške pomladi »dejanje agresije«, ki ga je dokončno oddaljilo od sovjetskega modela (Wolin 2010: 28). Eden od referenčnih avtorjev nove levice Marcuse, ki je ZSSR zavračal že prej, je praško pomlad označil za »najbolj tragičen dogodek po drugi svetovni vojni« (Kurlansky 2005: 297). (Tudi uradne komunistične države so bile med seboj daleč od »enournne« enotnosti, ki se jim pripisuje v današnjem režimskem pisanju: poleg Tita in Ceausescuja – ter Enverja Hoxhe – je Brežnjevoj »revizionistični« pohod nad praško pomlad močno obsojal Mao Cetung,¹⁰ s čimer je navdihnil tudi številne maoistične študentske formacije po Evropi in ZDA.)

Med novo levico in v njeni bližini pa je bilo slišati tudi bolj nenaklonjene glasove, ki bi jih težko pripisali nekritičnemu oportunizmu. Fidel Castro, anti-kolonialistična ikona protestirajočih študentov, je češko gibanje javno ožigosal kot »kontrarevolucionarno« (Castro 1968), podobno pa je praška prizadevanja razumela tudi preganjana ameriška komunistka Angela Davis. Medtem ko je v začetku 70. let v ameriškem političnem zaporu prebijala 16-mesečno robijo, je gladko zavrnila apel češkega emigranta Jiříja Pelikana, da bi podprla politične zapornike v vzhodnem bloku. V njenih očeh so (po svojem prepričanju sicer progresivni in svobodoljubni) srednje- in vzhodnoevropski disidenti objektivno zgolj pomagali retrogradnim silam pri spodkopavanju socialističnega projekta (prim. Healey in Isserman 1993: 221). Nekaterim pa je bilo tudi vseeno; poleg

10 Ob sovjetskem vdoru na Češkoslovaško 21. avgusta 1968 je kitajski premier Džou Enlaj ambasadorju neposlušne Romunije v Pekingu Aurelu Dumu zagotovil kitajsko pomoč v protestu zoper sovjetski »socialni imperializem«: »Če bo treba, bomo Romuniji priskrbeli orožje!« (Baev 2018: 185).

zgoraj omenjenih tragedij se je v tistem času odvijalo tudi precej obetavnih procesov, kot so jugoslovansko samoupravljanje, dekolonizacija in osvobodilne vojne narodov sveta (té so sicer permanentno zaustavljali zahodni imperialisti, ki so se radi imenovali za demokratične). Tako celo Tony Judt (2010) priznava, da leta 1968 v številnih razgovorih s francoskimi študenti tema niti enkrat ni nanesa na praško pomlad,¹¹ kar samo še enkrat pokaže na pretirano pozornost, ki je je ta deležna pri današnjih neopozitivistih.

Tako večplastno, kompleksno, predvsem pa diferencirano (nova) leвица leta 1968 ni obravnavala zgolj praške pomladi, temveč tudi številne druge sočasne dogodke. Kakor so komunistični režimi v evropskih in azijskih perifernih državah po drugi svetovni vojni pogosto iz nič ustvarili javno sfero, so novolevičarska študentska gibanja v zahodnih centrih okrepila in radikalizirala že obstoječo, v ospredje pa so postavila kritičnost in polemčnost. Vse to kaže, da je hladno-vojna propaganda za manipulacijo potrebovala več akrobatske spretnosti kot pri pokrivanju češkoslovaškega dogajanja.

V osnovi so levičarske študente po zahodnih kapitalističnih centrih (zlasti v ZDA in Franciji) hladnovojni aparati sprejeli na nož. Da bi njihovo menda »protiameriško« dejavnost kar najbolj imobilizirala, je Cia v operaciji Chaos vohunila za levičarji in mednje infiltrirala svoje agente. Ti so med letoma 1967 in 1974 proizvedli datoteke 7200 Američanov ter računalniški indeks 300.000 posameznikov in okoli 1000 skupin (Hixson 2000: 282).¹² (Zanimivo in za omenjeni prispevek zgovorno: v istem času je Cia skozi svoj stranski propagandni projekt, tako opevani Radio Free Europe, enoglasno podpirala praška prizadevanja [Hejl 1971: 64–65].) Ko pa je po drugi strani hladnovojna propaganda obrekovala komunistične režime, so ti isti onemogočani in nadzorovani levičarski študentje, prav kakor drugi nepokorni Američani, nenadoma obveljali za dragocene predstavnike »pluralnosti«, nujnega »izziva oblasti« in »svobode govora«, torej vsega, česar naj komunistični režimi ne bi imeli. (Ne gre pozabiti, da koncept svobode govora v ZDA pred dejavnostmi nove levice

11 Podobno Maud Bracke v knjigi, prav tako izdani pri založbi CEU, ugotavlja, da »študentska gibanja sama v glavnem niso bila zainteresirana za praško pomlad« (2007: 175).

12 Poleg tega je predvsem v letih po uboju Martina Luthra Kinga ameriška nacionalna garda skupaj s policijo sistematično razbijala proteste po vseh ZDA, pogosto s smrtnimi žrtvami med študenti. V 60. letih je število članov nacionalne garde močno poskočilo, saj se je član garde izognil vpoklicu na indokitajska bojišča (Tilford 1990: 362).

v 60. letih še zdaleč ni bil samoumevno sprejet.)¹³ Ta dvojnost jasno kaže, da so morali hladnovojni aparati od 60. do 80. let neprestano preklapljati med omenjenima interpretacijama – to preklapljanje pa je opazno tudi v navidezno nedogmatičnih neopozitivističnih študijah.

Med tistimi, ki v mainstreamovskih publikacijah študentska gibanja kujejo v zvezde, in tistimi, ki jih cinično odpišejo kot »naivna«, pravzaprav ni velikih razlik: oboji so namreč bolj ali manj dosledno cinični do *tiste* levice, ki je v središču njihove analize. Medtem ko se npr. ameriški zgodovinar idej Richard Wolin ukvarja s francoskimi študenti, ki jim očita »zastрупitev z maoizmom« (2010: 20) in »ideološke plašnice« (4),¹⁴ se škotska zgodovinarica idej Maud Bracke v še eni knjigi, izdani pri CEU, ukvarja s francosko in italijansko komunistično partijo. Zato se pri njej pokroviteljstvo do levice, kot bi trenil, preseli k ocenjevanju komunističnih partij¹⁵ – iste francoske študente, ki jih Wolin arogantno obrekuje, pa zgodovinarčina interpretacija nagradí za njihovo ne vselej reflektirano nasprotovanje komunistični partiji.¹⁶ Skratka, obojna dognanja, četudi nekonsistentna in vzajemno nekompatibilna, čvrsto povezuje antikomunizem, ki okvirja tudi dvotirno hladnovojno pojmovanje nove levice. Pač po formuli – če je bila nova levica leta 1968 pozitivno socialno dejstvo, to pomeni, da je bila *boljša* od komunističnih režimov. (Tu se poudarja njena pravičniška pozicija nemoči.) In če je bila nova levica leta 1968 negativno socialno dejstvo, pomeni, da je bila komunističnim režimom *primerljiva*. (Tu se poudarja njeno levičarsko, antikapitalistično nazorsko jedro.)

13 V nasprotju z današnjo desničarsko prisvojitvijo koncepta je šlo ameriško zavzemanje za svobodo govora, ki je eskaliralo na kalifornijski univerzi Berkeley sredi 60. let, z roko v roki s protirasističnimi akcijami na segregacionističnem jugu ZDA ter navdušenjem nad kubansko revolucijo (Stern 2014). Desnica je medtem kalifornijskemu gibanju za svobodo govora dejavno nasprotovala (Fried 1998: 145).

14 Nezaupnice pa Wolin ne izreka le ustvarjalni študentski apropiaciji Maovih nazorov, temveč metaforo študentske »zastрупitve« kratkovidno aplicira na celotno »francosko revolucionarno tradicijo« (2010: 3). Zapriseženi centrist, ki se (kot piše na njegovi predstavitveni strani City University of New York) zanima za »politična gibanja skrajne desnice in skrajne levice«, bi vendarle lahko vedel, da iz te iste tradicije izhaja tudi sodobni centrizem.

15 KPI se tako baje »ni dovolj pomladila, zato je plačala visoko ceno v kontekstu radikalnih študentskih in delavskih protestov v letih 1968–1969« (Bracke 2007: 102).

16 Tako naj bi v Franciji »radikalni intelektualci, študentje in levičarski kritiki« oblikovali »splošni kontekst relativne intelektualne svobode, kakršnega pri KPF ni bilo opaziti« (Bracke 2007: 112). Namesto Wolinovega poudarka na »zastрупitvi« in »plašnicah« Maud Bracke pri protestirajočih študentih izpostavlja »ognjevito zavračanje birokracije in alienacije, ki ni bilo uperjeno le v državo, temveč tudi v KPF« (155).

Konec koncev nekateri mainstreamovski teksti, ki o študentski levici pišejo spodbudno, povsem odmišljajo njeno kritično protivojno in antiimperialistično bazo ter jo reducirajo na abstraktne puhlice o osvobajajočem individualizmu. Izpostavljajo torej zlasti tiste njene momente, ki so se v nekaj letih pokrili z neoliberalno ideološko prevlado in ki so dejansko prispevali k zatonu študentskega levičarskega angažmaja (o čemer nekoliko več pišem v sklepnem delu besedila). Pri antikapitalističnem, levem gibanju tako hvalijo tisto, kar se je sčasoma izkazalo kot njegov sistemski problem, ki ga je hladnovojna propaganda nadvse uspešno speljala na svoj mlin. To dokazuje tudi ideološko retrospektivno izenačevanje emancipacijskega gibanja za več svoboščin leta 1968, ki so se ga stebri svetovnega kapitalističnega sistema tako bali, z antikomunističnimi protesti v Srednji Evropi, ki so med letoma 1989 in 1991 te iste stebre pomagali učvrstiti do prej neslutnih razsežnosti.

Arbitrarno preklapljanje v neopozitivističnih interpretacijah obdobja večkrat vodi do grotesknih popačenj. Jasno jih izkazuje mainstreamovsko pojmovanje antisemitizma leta 1968 v uvodniku omenjenega akademskega zbornika *Promises of 1968: Crisis, Illusion, and Utopia*. Urednik Vladimir Tismăneanu v njem omalovažuje nevralglično točko poljske zgodovine – tradicijo antisemitizma, ki je dandanes žal spet posebno relevantna – in preganjanje Judov po liniji najmanjšega razmisleka pripiše komunizmu.¹⁷ Povsem enako slepoto za grozote novejše zgodovine do leta 1945 izpričuje tudi njegovo pojasnjevanje antisemitizma v Romuniji: za preganjanje Judov na vzhodu so krivi preprosto komunistični režimi, krvava zgodovina preganjanja Judov od zgodnjega krščanstva do Hitlerja (in romunske Železne garde) pa tako ostane neproblematizirana.¹⁸ Povsem drugače pa isti uvodnik obravnava antisemitizem na kapitalističnem Zahodu. Kritični bralec bi pomislil, da se bo refleksija antisemitizma leta 1968 le stežka izognila (vsaj) dvema fašistoidnima režimoma, ki sta tedaj na evropskih

17 Ta spinovski *salto mortale* velja citirati v vsej njegovi gostobesednosti; avtorica poglavja o poljskem antisemitizmu leta 1968 – z urednikovimi besedami – svari, »da problem antisemitizma ne sme postati pretveza za poglobljanje že sicer obstoječe paralelnosti zgodovin (poljske vs. judovske). [Namesto tega] lahko odpre vrata za bolj celostno analizo raznolikosti obdobja, ki nas zanima. Primer takšnega prizadevanja je zadnja številka revije *Polin*, ki 'judovsko vprašanje' na Poljskem prizadevno obravnava kot del širših razvojnih trendov komunističnega režima v tej državi« (Tismăneanu 2011a: 15).

18 Citat, ki v uvodniku neposredno sledi prejšnjemu: »Za primer Romunije Tismăneanu in Iacob, kakor tudi Vasile, pokažejo na *neformalni, od države spodbujeni* antisemitizem, ki je izhajal iz čistk v 50. letih 20. stoletja« (Tismăneanu 2011a: 15; poudaril A. J.).

tleh (kot zaveznika ZDA) še obstajala, tj. španskemu in portugalskemu; ali pa da bo temeljito raziskala sistemsko rekrutacijo nekdanjih nacističnih kadrov v dejavnosti Cie in drugih tajnih služb kapitalističnih držav; ali pa, da se bo – ne nazadnje – dotaknila nedotakljivega statusa nekdanjih nacističnih kadrov v Zahodni Nemčiji, katere tajno službo BND je v letih 1956–1968 vodil Reinhard Gehlen, do leta 1945 Hitlerjev glavni obveščevalec na vzhodni fronti;¹⁹ prav impregniranost državnega aparata z »nekdanjimi« nacisti in odkritje, da je tedanji zahodnonemški predsednik Karl Heinrich Lübke pomagal graditi koncentracijska taborišča, sta bila med glavnimi povodi za študentske proteste leta 1968 v Zahodnem Berlinu še pred usodnim majem (Kurlansky 2005: 145).

Seveda pa s hladnovojnimi samoumevnostmi določeni neopozitivizem vsega tega ni niti opazil. Zbornik *Promises of 1968* ima precej manj kritičen domet in v sklopu antisemitizma na Zahodu namesto teh perečih problematik, z urednikovimi besedami, »zaznava nov razvoj: antisemitizem radikalne nove levice« (Tismaneanu 2011a: 16). Pustimo ob strani mainstreamovsko enačenje (rasističnega in imperialističnega) antisemitizma in (protirasističnega in anti-imperialističnega) nasprotovanja izraelskemu kolonializmu; na tem mestu je zanimivejši sistemski spin, s katerim so hladnovojni aparati diskreditirali svojega nasprotnika. V komunističnih režimih je treba antisemitizem najti pri oblasti, v kapitalističnih režimih pa očitno pri njenih kritikih, protestirajočih študentih – pa četudi je tako retrospektivno obrnjena na glavo celotna moderna zgodovina: v

19 Gehlen tu nikakor ni bil edinstven primer. Medtem ko neopozitivisti kar naprej izpostavljajo nepravilnosti vzhodnonemške tajne službe Stasi, pa se njihove raziskave redko ustavijo ob (milo rečeno) sporni evoluciji zahodnonemške tajne službe, ki je pod Gehlenom sistematično zaposlovala nekdanje naciste. Čeravno so ZDA na zavezniški konferenci v Jalti obljubile, da bodo ZSSR izročile vse nemške častnike z vzhodne fronte, so ameriške okupacijske oblasti v ZRN takoj po vojni ustanovile t. i. Gehlen Org, hladnovojno tajno službo, podrejeno Cii. V tej organizaciji, ki je po nekaterih poročilih več let predstavljala »oči in ušesa Cie na tleh sovjetskega bloka« (Duthel 2014: 343), je Gehlen zaposlil več kot sto nekdanjih častnikov SS in Gestapa. Med njimi sta bila Eichmannov asistent Alois Brunner (med vojno odgovoren za deportacijo več kot 100.000 Judov v koncentracijska taborišča) in Karl Josef Silberbauer (ki je leta 1944 vodil izsleditev ter aretacijo Anne Frank, njene družine in zaščitnikov). Ta in številni drugi visoki nacistični kadri so leta 1956 po razpustitvi Gehlen Org in ustanovitvi BND (ki jo je, kot rečeno, prav tako vodil Gehlen) preprosto prestopili v novo tajno službo domnevno suverene države, inkorporirano v boj Cie in Nata proti ZSSR. Nekateri (filo)nacisti pa so na pomoč ameriškemu imperializmu v BND prišli na novo; v začetku 60. let je bila kot tajnica BND dejavna tudi Gudrun Burwitz, hči Heinricha Himmlerja. Ta ne le da se od zločinov očeta, glavnega organizatorja holokavsta, ni nikoli distancirala, temveč se je tudi pozneje angažirala v neonacističnih organizacijah (Lusher 2018). Gerhard Wessel, ki je tajno službo BND po Gehlenu za dobrih deset let prevzel leta 1968 in jo reorganiziral pretežno v smeri večje učinkovitosti (Schmidt-Eenboom 2013: 135–136), je že leta 1942 kot pomemben nacistični funkcionar v smeri večje učinkovitosti prestrukturiral Gehlenovo nacistično tajno službo na vzhodni fronti (Richelson 1997: 199); krog je tako sklenjen.

urednikovem uvodniku je celotna krivda za pojav antisemitizma pripisana (tako institucionalni kot alternativni) levi, ki je s težkimi boji skozi dobri dve stoletji tako rekoč lastnoročno zaslužna za postopno emancipacijo Judov v Evropi in ZDA. Če neopozitivistično sliko komunizma kot antisemitskega primerjamo s tipičnimi (in žal spet razširjenimi) desničarskimi insinuiranostmi stare šole o komunizmu kot »židovski zaroti«, lahko hitro vidimo, kako arbitrarna sredstva so dovoljena pri sistemski (totalni) demonizaciji hladnovojnega nasprotnika.²⁰

Nekaj končnih opazanj

Toda zakaj je sodobni mainstreamovski neopozitivizem leto 1968 nezmožen kritično razumeti v njegovi kompleksnosti? Odgovor na to je skoraj po nujnosti kompleksen.

Prvič, politične razkole na levi leta 1968 je dandanes težko razumeti že zato, ker se je javna sfera pomaknila tako izrazito na desno, kar je močno osiromašilo tudi družboslovne in humanistične raziskave. Dileme med različnimi akterji leta 1968 se danes zdijo nerazločljive, saj so vse spravljene pod nekritični označevalec »skrajna leвица«. Zaradi te nerazločljivosti se neopozitivisti zanašajo na navidezno nevtralna »dognanja« hladnovojnih think tankov, ne da bi razumeli, da so bila slednja delo profesionalcev, ki so se svoje doktrine jasno zavedali.

Če torej prvi razlog leži v preveliki tujosti, celo eksotičnosti leta 1968 za sodobne raziskave, je drugi razlog (česaravno s prejšnjim neločljivo povezan) vsaj na prvi pogled nasproten: leto 1968 nujno ostaja v slepi pegi sodobne prevladujoče ideologije, saj je po dialektičnem spletu okoliščin postalo njen integralni del. Sodobna neoliberalna tehnokracija je velikanski zagon dobila prav v letih, ki so sledila 1968, in sicer tudi v povezavi z dramatičnimi dogodki tega leta. Ureditev, ki se ji je v zahodnih državah zoperstavila nova leвица, je bil namreč kapitalizem keynesijanskega tipa z razmeroma reguliranim trgom – del nove levice se je njenemu birokratizmu uprl tudi v imenu poudarjenega individualizma. Sprva je šlo sicer za antikapitalistično kritiko z leve, toda v le nekaj letih je nasprotovanje keynesijanskemu tipu birokratizma dobilo povsem novo konotacijo, na kakršno študentje leta 1968 niso mogli računati.

20 O paradoksnih, vzajemno nekompatibilnih krilaticah, ki jih antikomunistična propaganda že od oktobrske revolucije zoperstavlja komunizmu, da bi na svojo stran pridobila kar najrazličnejše (vzajemno nekompatibilne) javnosti, pišem na drugem mestu (Jež 2017: 269–272).

Spomnimo: keynesijanski sistem monetarne politike, postavljen s konferenco v Bretton Woodsu leta 1944, je bil otrok zavezniške politike v drugi svetovni vojni. V desetletjih povojne izgradnje in odpravljanja fašistične dediščine (ali pa vsaj njenih očitnejših simptomov) je brettonwoodski sistem na Zahodu znatno okrepil socialne transferje in omejil finančne špekulacije, kakršne so leta 1929 pahnila svet v krizo in tako fašizmu pripravile plodna tla. Bretonwoodski sistem pa se je dokončno skrhal prav malo po letu 1968, in sicer med Nixonovo ukinitvijo konvertibilnosti dolarja v zlato leta 1971 in angloameriško naftno krizo leta 1973 (El-Gamal in Myers Jaffe 2010: 4). Naftno krizo in kilavo spopadanje monetarne politike z njo pa so sredi 70. let dodobra izkoristili neoliberalni ekonomisti, tj. propagatorji dereguliranega trga, agentje interesov velekapitala, ki jih vlade tri desetletja niso jemale resno: skozi finančno krepko podprte think tanke ter akademske in druge institucionalne povezave so nasproti regulaciji trga kot domnevno rešitev iz krize razširjali liberalistični ekstremizem. Njihovo fetišiziranje individualizma nasproti kolektivu (dejanško pa nasproti vsemu javnemu in socialnemu)²¹ je bilo uspešno tudi zaradi

21 ... kakor tudi proti demokraciji in človekovim pravicam, in to čeprav je v le nekaj desetletjih mainstreamovsko, režimsko pojmovanje tako »demokracije« kot »človekovih pravic« postalo povsem impregnirano z neoliberalno agendo. Najvidnejši predstavniki čičaške šole (Milton Friedman, Aaron Director in George Stigler) so demokracijo (celo v njeni meščanski, pluralno-razpravljalni različici) že dolgo odkrito zavračali ali jo v najboljšem primeru videli kot nujno zlo (Nik-Khah in Van Horn 2015: 32–35). Materialna manifestacija takih nazorov je mdr. pismo, v katerem je Friedman po krvavem državnem udaru v Čilu leta 1973, udaru, ki so ga dejavno podpirale ZDA, po njegovih besedah »ekstremno modremu« krivoloku Pinochetu svetoval ekonomsko šok terapijo (Friedman 1998: 591–594). V tej protidemokratski drži se čičaški neoliberalci ne razlikujejo pretirano od očetov neoliberalizma avstrijske šole; Ludwig von Mises je v 20. letih hvalil fašizem, ki da bo Evropo rešil pred boljševizmom: »Nemogoče je zanikati, da so fašizem in podobna gibanja [...] polni najboljših namenov in da je njihova intervencija začasno rešila evropsko civilizacijo. Čast, ki si jo je s tem izbral fašizem, bo v evropski zgodovini živela večno« (Mises 1978: 51). V 70. letih pa je avstrijski neoliberallec Friedrich Hayek *Splošno deklaracijo človekovih pravic*, ki jo je Organizacija združenih narodov sprejela leta 1948, večkrat zavrnil in jo pripisal »uničujoči« dediščini oktobrske revolucije (Losurdo 2015b: 6; Leeson 2018: 176–177). Nasproti marksističnim (oziroma »ameriškim«) človekovim pravicam je kot zgledno postavljajl južnoafriško apartheidovsko »civilizacijo«, ki da bi jo bilo »moralno zelo dvomljivo« s pritiskom spreminjati od zunaj (Hayek v Leeson 2018: 178). Kako je torej mogoče, da so danes za korporativne medije in mainstreamovske raziskovalce tako demokracija kot človekove pravice nerazločljive od temeljev neoliberalne agende? K temu so precej prispevali neoliberalni think tanki sami: čeravno so bili neoliberalci, kot sem nakazal, v določenih tekstih preveč dosledni (in prezgovorni) v svojem elitističnem poslanstvu, se je glavnina tekstov, ki so jih think tanki producirali, manipulativno naslonila na konformistične truizme, samoumevnosti svojega časa in kraja, tj. kapitalističnega Zahoda po drugi svetovni vojni. V sklopu fetišiziranja egoističnega individualizma so neoliberalci učinkovito zavzeli (izhodiščno revolucionarni) koncept človekovih pravic, tj. pravic, ki naj pritičejo vsakemu posamezniku. Tega so z moralističnim, antipolitičnim spinom zoperstavili kakršnikoli social(istični in antikolonialni) politiki (prim. White 2019). Na tovrstnem politično imobiliziranem, nekritičnem individualizmu so utemljili koncept »demokracije«, skorajda nasproten demokraciji, kakor so jo pojmovala različna emancipatorna gibanja zadnjih dvesto let

okrepljenega ugleda, ki so ga na Zahodu s študentskimi gibanji pridobile (dovolj abstraktno pojmovane) individualne svoboščine. Čikaški neoliberalci, še precej bolj antisocial(istič)ni od keynesijancev, so se potencialnemu odporu kritične javnosti zoperstavili s prepričljivim spinom: kljub svoji elitistični agendi so se zaradi svoje tedanje politične marginalnosti znali predstaviti kot avtonomni, neodvisni od politične oblasti. Ta je bila tedaj še vedno *de iure* keynesijanska, njene monetarne prakse pa so bile *de facto* že od Nixonovih ukrepov vse bolj deregulirane. In prav zaradi kombinacije dotedanje politične marginalnosti in hkratne aktualnosti v monetarnih trendih so se neoliberalni ekonomisti pred javnostjo zlahka kazali kot – pozor! – »neideološki«, »nepolitični« in »nevtralni«; v svoji nikoli zares nevtralni stroki so se bliskovito prebili do najuglednejših nagrad. Z doktrinarno spretnostjo so manj konsistenten del tistih študentov, ki so še do nedavna zagovarjali *kritični* individualizem in skepso do države *v imenu ljudstva*, pridobili za svoje propagiranje *nekritičnega, potrošniškega* individualizma in skepso do države *v imenu velekapitala*. Vse od tedaj abstraktno neoliberalno sklicevanje na individualne svoboščine služi kot paravan, za katerim se sistematično odpravlja čisto konkretne individualne svoboščine vse večjemu delu sveta.

Hladnovojna propaganda je tako sredi 70. let dobila čisto nov zagon, antikomunizem pa novo, še bolj premočrtno linijo: namesto keynesijanskih socialnih transferjev so neoliberalni ekonomisti komunizmu zoperstavili idealizacijo brezobzirnega egoizma v praksi; asocialni egoizem pa se je zaradi vse bolj deregulirane ekonomske baze nezavedno, instrumentalno vse bolj naturaliziral tudi na vseh kulturnih področjih. Težko si je predstavljati, da bi konec 60. let

(ko je demokratičnost pomenila republikansko zavzemanje za ljudstvo nasproti elitam v razrednem boju). V tem so neoliberalci zgolj radikalizirali klasični hladnovojni enačaj med demokracijo in liberalnim kapitalizmom. Hladnovojni aparati so jim ustrezali pri razširjanju neoliberalne ideologije v vse sfere javne komunikacije. V intelektualni sferi je neoliberalcem pri uveljavitvi osiromašene demokracije brez dvoma pomagala tudi (vse prevečkrat nekritično opevana) ideologija t. i. odprte družbe. S »konceptom« se je najbolj proslavil filozof Karl Popper, leta 1947 (dve leti po izidu svoje vplivne razprave *Odprta družba in njeni sovražniki*) eden od ustanovnih članov neoliberalnega think tanka Mont Pelerin Society. Popper v 90. letih za ekscesno neenakost in stradež v tretjem svetu ni okrivil kapitalizma in dediščine kolonializma, temveč prav nasprotno – dekolonizacijo. O njej je v intervjuju za *Spiegel* izjavil: »Te države smo osvobodili prehitro in preveč primitivno. [...] Enako bi se zgodilo, če bi samemu sebi prepustili vrtec« (Popper v Ihlau 1992: 208; poudaril A. J.). Fanatični apologet kapitalizma in imperializma pa je v istem intervjuju podprl tudi prvo zalvisko agresijo na Irak in »opomnil«, da se ne smemo bati sprožati vojn za mir (prim. Losurdo 2015a: 215); še več: »Nesmiselno bi bilo, da bi delovali pacifistično v zastarelem smislu besede. Za mir moramo voditi vojne,« in to »[n]e le proti Sadamu« (Popper v Ihlau 1992: 208). Pri oceni Popperjeve ideologije »odprte družbe« bi morali ta njegova panglossovska stališča vsekakor upoštevati.

kot popkulturna ikona zaslovel John Rambo,²² ki se od 80. let vrača v nešteti inkarnacijah z drugačnimi imeni – na intelektualni sceni pa se je tak obrat v desno izvršil že prej: v Franciji so levokritične angažirane intelektualce okoli leta 1975 nasledili antiintelektualni in konformistični »novi filozofi« (André Glucksmann, Bernard-Henri Lévy ...), še nekaj let prej v glavnem vsi angažirani (anarho)maoisti. V ZDA je bil v tem smislu simptomatičen primer ene osrednjih figur študentske kontrakture Jerryja Rubina, ki je že sredi 70. let postal neoliberalen japi. Magičnih preobratov ali vsaj upehanja kritičnosti pa je bilo v javnih sferah zahodnih držav še veliko. Tako se je vse manj zahodnih intelektualcev kritično odzvalo na naknadno institucionalizacijo neoliberalizma okoli leta 1980 v mednarodni politiki in diplomaciji, ko je brezprecedenčna tiranija finančnega kapitala zamenjala (vsaj deklarativno) socialno, antifašistično in antikolonialno bazo svetovne ureditve.

Tudi to ni naključje: eden od učinkov prevlade neoliberalizma v javni sferi (ter neopozitivizma v družboslovju in humanistiki) je izgon koncepta kritičnega intelektualca – če ne kar *kritike* kot take. Koncept kritike se je vse od Kanta le stežka uveljavljal kot vrednota in znak civiliziranih modernih družb, vrhunec vsaj v Evropi in ZDA doživel konec 60. let, neopozitivizem pa v svojem dogmatičnem zagovarjanju »nevtralnosti« ta razvoj (najbrž začasno) sklepa. Kritični korektiv oblasti, ki je v novem veku nedvoumno pripadal intelektualcem, je tako v akademski sferi postal nezaželen, saj ga neopozitivizem *eo ipso* prepoznava kot »pristranskega«, s tem pa »ideološkega«. Akademska zavrnitev koncepta kritike pa znanosti ne osvobaja od politike, temveč jo, nasprotno, podreja dnevnopolitičnemu pragmatizmu. In ta pragmatizem je v današnji obliki formirala prav zmagovita stran hladne vojne. Politični profil slednje je bil po zmagi nad Sovjeti namreč sprejet kot »nevtralen« nasproti političnemu profilu poražene strani, ki je bil razglašen za »ideološkega« in »pristranskega«. Neopozitivisti, ki še naprej prispevajo k razširjanju hladnovojnih perspektiv na vsa področja javne sfere,

22 Franšiza o veteranu vietnamske vojne s posttravmatskim sindromom, na katerega država pozabi in ki zaradi spleta okoliščin postane vigilan, bi lahko v bolj kritičnih časih (ali vsaj v rokah politično bolj reflektirane filmske ekipe) služila kot kritika ameriškega imperializma. *Rambo* nima takih pretenzij in namesto tega bolj ali manj implicitno idealizira prestavljanje ameriškega hladnovojnega projekta na osebno raven. Glavni junak se tako ne vrne le na vietnamska bojišča, temveč se v tretjem delu iz leta 1988 bojuje tudi proti sovjetski vojski v Afganistanu, in to skupaj z islamskimi fundamentalisti, ki jih je v času izida filma dejavno podpirala Cia. Po nekaterih poročilih se *Rambo III* v režiji Petra MacDonalda v prvotni različici sklene s posvetilom »pogumnim mudžahidskim borcem« (Volk 2015: 6).

pa najbrž ne razumejo, da slednjo tako pomagajo spodkopavati. Dolgoročno je namreč ena od alarmantnih posledic neoliberalizma prav razkranjanje javne sfere kot take – in anatema nad angažiranim intelektualcem kot kritičnim korektivom oblasti je le eden od njenih simptomov. Prav nereflimirane in udomačene hladnovojne dogme, ki jih razširjajo neopozitivisti, pa neoliberalno misijo predstavljajo v slepo pego družboslovnih in humanističnih raziskav – čeravno bi morala biti v središču njihovega zanimanja.

Toda zakaj se zdita za neoliberalno propagando, ukrojeno po hladnovojnem vzorcu, najdovzjetnejši prav ameriška in predvsem srednjeevropska akademska srenja? Do neke mere je odgovor samoumeven; gre za center, ki je hladnovojno propagando izvažal, in za njene ciljne destinacije. V vsaki od teh destinacij je ameriška antikomunistična propaganda po letu 1990 močno okrepila lokalno desnico. Z mitološko pripovedjo o komunizmu kot »totalitarni« intervenciji v sicer menda neproblematičen zgodovinski razvoj ji je namreč pomagala pri lažnem revizionističnem odmišljanju lastnih fašistoidnih politik med obema vojnama ter pri relativizaciji pred- in medvojne kolaboracije z nacisti.

Povezave so tudi institucionalne: raznorazni ameriški antikomunistični think tanki, npr. Center za preučevanje postkomunističnih družb na marylandski univerzi, so povezani s srednjeevropskimi, kot je Romunski kulturni inštitut – prav ta dva pa sta proizvedla zbornik *Promises of 1968*, ki sem ga v prispevku postavil v ospredje. Romunski urednik zbornika Tismăneanu ni le direktor marylandskega centra, temveč tudi predsednik znanstvenega sveta »Inštituta za preučevanje komunističnih zločinov in spomina na romunsko izgnanstvo« in nekdanji predstojnik »Predsedniške komisije za analizo komunistične diktature v Romuniji« (Tismaneanu 2011b: 439–440). Dvojezično besedilo Vaclava Havla tik pred njegovim predgovorom h knjigi *The Prague Spring 1968. A National Security Archive Documents Reader*, izdani v 90. letih prav tako pri založbi CEU, pa razkriva, da je nastala kot »sodelovanje med washingtonskim Arhivom nacionalne varnosti in češko fundacijo Praška pomlad 1968« (1998: xiv).

Situacija torej ne govori ravno v prid akademski svobodi in politični neodvisnosti, ki naj bi ju – če naj verjamemo neopozitivistom – dandanes finančno kolonizirana srednjeevropska periferija dosegla s propadom komunizma. Čeravno akademske raziskave v ZDA in Srednji Evropi vse pre pogosto izkazujejo dediščino hladne vojne, pa rešitve za situacijo ne gre iskati v neakademičnih,

zunajuniverzitetnih iniciativah; te so sicer dobrodošel korektiv, toda težava je zdaj prav v tem, da se akademija nereflektirano obrača na neakademske vire, namesto da bi bilo obratno. Vse manjša ekonomska avtonomija univerz raziskovalce namreč objektivno sili v nekritično sprejemanje neoliberalnih režimskih dogem. Tako na ravni objektivnih praks kot na vsebinski ravni raziskav to posredno zahteva že način financiranja znanosti. V zadnjih desetletjih je bilo v Srednji Evropi veliko javnega denarja, ki je bil pred padcem berlinskega zidu namenjen kakovostnemu in avtonomnemu razvoju znanosti, slednjemu odtegnjenega.

Da bi se to manj opazilo, se je proces odvijal za dimno zaveso domnevno demokratičnega kandidiranja za posamezne raziskovalne projekte. Bolj ko se krha javno financiranje znanosti v srednjeevropskih državah, večji je bazen tistih, ki v obupu kandidirajo za sredstva, in manjši procentualni delež raziskovalcev oziroma raziskovalnih skupin, ki so denarja naposled deležne. Med razpisnimi pogoji, s katerimi kafkovski sistem konkurenčnosti disciplinira raziskovalce, so objave v knjigah ali relevantni periodiki. Od njihovih založnikov glavčina evropskih raziskovalcev za prispevke že dolgo ni plačana, saj lahko vselej računajo na naval pošiljateljcev. (To ni ovira, da so cene zbornikov velikih založb z zastoj pridobljenimi teksti pogosto precej zasoljene.) Proces po elitnosti torej spominja na loterijo, povrh vsega pa so (česar loteriji ne moremo očitati) najuspešnejši kandidati tisti, ki so uspeh že izkazali ali katerih raziskave so ciljno usmerjene k pridobivanju profita. Kriterije namreč dodatno zaostrujejo tržno naravnane razpisne zahteve. Takšno razslojevanje in posledična pavperizacija znanstvenikov sta daleč od nekdanjega modela javnega financiranja znanosti v Srednji Evropi – kritično zastavljene raziskave pa so tako v vse večji nemilosti.

Institucija kritičnega intelektualca kot korektiva oblasti je torej – posebno v primerjavi s tako obrekovanimi komunističnimi režimi! – nična. To se ne nazadnje pozna tudi pri založbi CEU; tej konstantno izdajanje moralističnih protikomunističnih pamfletov ni čisto nič pomagalo, ko se je desničarska oblast na Madžarskem postavila proti njej. In to čeprav je ta ista oblast lahko hvaležna, da je založba CEU v številnih publikacijah s širokim akademskim dometom prav komunizmu pripisala vso krivdo za permanentno šibko srednjeevropsko demokracijo – ki pa je v resnici, danes podobno kot v 30. letih prejšnjega stoletja, smrtonosni koktejl ekonomske (pol)periferčnosti, elitistične liberalne arogance in posledičnega vznika militantnega desničarstva. Vsebinsko plonkanje od

hladnovojnih aparatov je torej v mnogočem odraz objektivne, institucionalne zmage najmočnejšega hladnovojnega protagonista. Ta obenem financira videz (a zgolj videz) demokratičnosti, medtem ko evropske in ameriške javnosti disciplinira z varčevanjem in njihov denar še naprej preusmerja v izvažanje imperialističnih vojn.